

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری
گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

عنوان

بررسی فقهی و حقوقی حقایق و حقوق الناس

(در حقوق کیفری و آیین دادرسی)

استاد راهنما

دکتر محمد حسن حائری یزدی

استاد مشاور

دکتر حسین ناصری مقدم

تحقیق

ریحانه شهرستانی

بهمن ۱۳۸۸

بسمه تعالی.
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان.
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: بررسی فقهی و حقوقی حق الله و حق الناس (در حقوق کیفری و آیین دادرسی)	
نام نویسنده: ریحانه شهرستانی	
نام استاد(ان): دکتر محمد حسن حائری یزدی	
نام استاد(ان) مشاور: دکتر حسین ناصری مقدم	
رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی
دانشکده: الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری	
تاریخ تصویب: ۱۳۸۶/۲/۳۱	تاریخ دفاع: ۱۳۸۸/۱۱/۷
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ● . دکتری ○	تعداد صفحات: ۲۴۰

چکیده رساله:

حق الله و حق الناس از جمله مفاهیمی هستند که به طور پراکنده، در مباحث گوناگون فقهی و حقوقی مطرح شده‌اند. تشخیص و تفکیک این دو مفهوم از یکدیگر، آثار و نتایج متفاوتی در مسائل مختلف، به ویژه در حوزه حقوق کیفری و جزایی به دنبال خواهد داشت. بیشترین کاربرد این دو مفهوم در مباحثی نظیر ادله اثبات دعوا، آیین دادرسی، اجرای مجازات و گذشت از مجازات مجرم می‌باشد. برای اثبات جرایم حق‌اللهی، سخت‌گیری بیشتری (نسبت به جرایم حق‌الناسی) در نظر گرفته شده است. بارزترین تفاوت حق‌الله و حق‌الناس از نظر آیین دادرسی، لزوم مطالبه‌ی شاکی خصوصی در دعاوی که جنبه‌ی حق‌الناسی دارند، و عدم لزوم آن در جرایم حق‌اللهی می‌باشد. در اجرای مجازات، حق‌الله از تخفیف و تسهیل بیشتری برخوردار است. اجرای کلیه‌ی مجازاتهای شرعی بر عهده‌ی امام و ولی‌امر (یا کسی که او به این کار می‌گمارد) است. البته در موارد حق‌الناسی، اذن صاحب حق برای اجرای مجازات لازم است. در حقوق‌الناس، بخشش جز از سوی صاحب حق و با اجازه او جایز نیست. بنابراین، توبه نیز تأثیری در ساقط شدن چنین گناهی ندارد. اما در حقوق‌الله، حاکم در شرایطی می‌تواند مجرم را ببخشد. این تحقیق، مشتمل بر چهار بخش است: بخش اول، کلیات بحث و موضوع شناسی تحقیق است. بخش دوم، حق‌الله و حق‌الناس در باب قضا و شهادت؛ بخش سوم، حق‌الله و حق‌الناس در باب حدود و تعزیرات و بخش چهارم، حق‌الله و حق‌الناس در باب قصاص و دیات را مورد بررسی قرار می‌دهد.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. حق	
۲. حق‌الله	
۳. حق‌الناس	
۴. حقوق عمومی	
۵. حقوق خصوصی	
۶. جرایم قابل گذشت	
۷. حدود	
۸. تعزیرات	
۹. قصاص	تاریخ:
۱۰. دیات	

تقدیر

بر خود لازم می دانم که از استاد بزرگوار، حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمد حسن حائری یزدی که در سمت استاد راهنما، زحماتی را در جهت شکل گرفتن این پژوهش و به ثمر رسیدن آن متحمل شدند و نیز استاد محترم حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر حسین ناصری مقدم که مشاوره‌ی اینجانب را بر عهده داشتند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از تمام اساتیدی که در دوران تحصیل از محضرشان بهره برده‌ام سپاسگزارم.

اهدا

سپاس و ستایش خدای راست. ستایشی که با حمد فرشتگان مقرب و

پیامبران مرسل برابری کند.

خداوندا، بر محمد، بنده، رسول و پیامبرت و خاندان پاک و مطهرش

درود فرست و نعمتهایت را بر من تمام کن و عطاهایت را گوارایم گردان و

مرا شاکر نعمتهای خویش و یادآور بخششهای خود گردان و پاداش تحفه‌ای

ناچیز را که فراهم آورده‌ام، به ارواح طیبه‌ی بندگان صالحت که مرزبانی دین

تو را داشتند، به ویژه روح پاک مرحوم آیت‌الله سید محمد حسن مرعشی

شوشتری، که به ضرورت پژوهش در این موضوع، همواره تأکید داشتند

نثار فرما.

آمین یا رب العالمین

فهرست مطالب

مقدمه	۱
موضوع شناسی تحقیق	۱
ضرورت طرح موضوع	۲
سؤالات اساسی تحقیق	۲
فرضیه های تحقیق	۳
پیشینه تحقیق	۳
ساختار تحقیق	۴

بخش ۱: کلیات و مفاهیم

فصل ۱: شناخت واژه‌ی حق	۷
مبحث ۱: معنای حق	۷
گفتار ۱: حق در لغت	۷
گفتار ۲: حق در اصطلاح	۹
مبحث ۲: بررسی ماهیت حق	۱۲
گفتار ۱: از دیدگاه فقهی	۱۲
۱- استقلال مفهوم حق	۱۲
۲- حقیقت و ماهیت حق	۱۶
گفتار ۲: از دیدگاه حقوقی	۲۰
مبحث ۳: آثار حق	۲۱
گفتار ۱: قابلیت اسقاط	۲۱

۲۳	گفتار ۲: قابلیت نقل و انتقال
۲۷	مبحث ۴: ارکان حق
۲۷	مبحث ۵: تقسیمات حق
۳۱	فصل ۲: شناخت حق الله و حق الناس
۳۱	مبحث ۱: مفهوم حق الله و حق الناس و اقسام آن
۳۱	گفتار ۱: حق الله محض
۳۶	گفتار ۲: حق الناس محض
۳۷	گفتار ۳: حق مشترک
۳۸	گفتار ۴: حق مرکب
۳۹	مبحث ۲: مفاهیم حقوقی مشابه حق الله و حق الناس
۳۹	گفتار ۱: حق خصوصی
۳۹	گفتار ۲: حق عمومی
۴۰	گفتار ۳: حق مشترک
۴۰	گفتار ۴: جرایم قابل گذشت
۴۱	گفتار ۵: اصل غیر قابل گذشت بودن جرایم
۴۴	مبحث ۳: ملاک و ضابطه‌ی کلی حق الله و حق الناس
۴۴	گفتار ۱: تعلق همه‌ی حقوق به خداوند متعال
۴۷	گفتار ۲: واگذاری برخی از حقوق، توسط خداوند به انسانها
۴۹	گفتار ۳: ضابطه‌ی کلی حق الله و حق الناس
۴۹	۱- حفظ شخصیت جسمی
۵۲	۲- حفظ شخصیت معنوی (آبرو و حیثیت)
۵۵	۳- حفظ مال
۵۸	مبحث ۴: حق الله و حق الناس در آیات و روایات
۵۹	مبحث ۵: ویژگیهای حق الله و حق الناس
۵۹	گفتار ۱: ویژگیهای حق الله
۵۹	۱- مسامحه و تخفیف در حق الله
۶۰	۲- اصالة البرائة در کیفرهای مربوط به حق الله

- گفتار ۲: ویژگیهای حق الناس ۶۱
- ۱- اهم بودن حق الناس ۶۱
- ۲- لزوم احتیاط در حق الناس ۶۲
- مبحث ۶: آثار و احکام حق الله و حق الناس ۶۳

بخش ۲: حق الله و حق الناس در باب قضا و شهادات

- فصل ۱: حق الله و حق الناس در باب قضا ۶۶
- مبحث ۱: تفاوت حق الله و حق الناس در اثبات دعوا ۶۶
- گفتار ۱: شاکی خصوصی ۶۶
- گفتار ۲: استحلاف ۶۷
- گفتار ۳: منصرف کردن متهم از اقرار ۷۰
- گفتار ۴: علم قاضی ۷۱
- گفتار ۵: حکم غیابی ۷۴
- گفتار ۶: تنفیذ حکم قاضی قبلی ۷۷
- فصل ۲: حق الله و حق الناس در باب شهادات ۷۹
- مبحث ۱: تفاوت حق الله و حق الناس در شهادات و آیین دادرسی ۷۹
- گفتار ۱: نصاب شاهدان در حق الله و حق الناس ۷۹
- گفتار ۲: رجوع از شهادت ۸۲
- گفتار ۳: شهادت فاسق و کافر ۸۳
- گفتار ۴: شهادت بر شهادت ۸۶
- گفتار ۵: شهادت متبرع ۹۰

بخش ۳: حق الله و حق الناس در باب حدود و تعزیرات

- فصل ۱: حق الله و حق الناس در باب حدود ۹۶
- مبحث ۱: معنای حد ۹۶
- گفتار ۱: حد در لغت ۹۶
- گفتار ۲: حد در اصطلاح ۹۶

مبحث ۲: کیفیت جنبه‌ی حق‌اللہی و حق‌الناسی در حدود	۹۷
گفتار ۱: کیفیت جنبه‌ی حق‌اللہی و حق‌الناسی در حد قذف	۱۰۰
۱- از دیدگاه فقہی	۱۰۰
۲- از دیدگاه حقوقی	۱۰۱
گفتار ۲: کیفیت جنبه‌ی حق‌اللہی و حق‌الناسی در حد سرقت	۱۰۲
۱- از دیدگاه فقہی	۱۰۲
۲- از دیدگاه حقوقی	۱۰۹
مبحث ۳: اثبات حدود	۱۰۹
گفتار ۱: لزوم مطالبه صاحب حق	۱۰۹
گفتار ۲: ادله‌ی اثبات جرایم حدی	۱۰۹
گفتار ۳: عدم اعتبار قسم در اثبات حدود	۱۱۰
گفتار ۴: عدم اعتبار شہادت زنان در اثبات حدود	۱۱۱
گفتار ۵: توکیل در اثبات حدود	۱۱۲
مبحث ۴: اجرای حدود	۱۱۲
گفتار ۱: مقام صالح برای اثبات حدود	۱۱۲
گفتار ۲: تلف شدن مجرم در اثر اجرای حد	۱۱۳
مبحث ۵: گذشت در حدود	۱۱۵
گفتار ۱: گذشت از حدود حق‌اللہی	۱۱۵
گفتار ۲: گذشت از حدود حق‌الناسی	۱۲۰
گفتار ۳: تعزیر جانی پس از گذشت صاحب حد	۱۲۲
مبحث ۶: شفاعت در حدود	۱۲۳
مبحث ۷: تعدد جرم در حدود	۱۲۴
گفتار ۱: نظریه تداخل	۱۲۴
گفتار ۲: فقہ امامیہ و نظریه تداخل	۱۲۵
گفتار ۳: نظریه جب	۱۳۱
گفتار ۴: فقہ امامیہ و نظریه جب	۱۳۲
مبحث ۸: تکرار جرم در حدود	۱۳۴
مبحث ۹: توبہ مجرم در حدود	۱۳۵

گفتار ۱: توبه در جرایم حق‌اللہی	۱۳۶
۱- توبه در جرایم حق‌اللہی قبل از اثبات جرم	۱۳۶
۲- توبه در جرایم حق‌اللہی پس از اثبات جرم	۱۳۷
گفتار ۲: توبه در جرایم حق‌الناسی	۱۳۹
فصل ۲: حق‌اللہ و حق‌الناس در باب تعزیرات	۱۴۱
مبحث ۱: معنای تعزیر	۱۴۱
گفتار ۱: تعزیر در لغت	۱۴۱
گفتار ۲: تعزیر در اصطلاح	۱۴۲
مبحث ۲: کیفیت جنبه‌ی حق‌اللہی و حق‌الناسی در تعزیرات	۱۴۳
گفتار ۱: اقسام تعزیرات	۱۴۳
۱- حق‌اللہ محض	۱۴۳
۲- حق‌اللہ غالب	۱۴۳
۳- حق‌الناس غالب	۱۴۴
گفتار ۲: وجود نداشتن حق‌الناس محض در تعزیرات	۱۴۴
گفتار ۳: مجازاتهای بازدارنده	۱۴۵
۱- معنای مجازاتهای بازدارنده	۱۴۵
۲- اقسام مجازاتهای بازدارنده	۱۴۶
گفتار ۴: وجود نداشتن حق خصوصی محض در حقوق کیفری	۱۴۸
مبحث ۳: اثبات تعزیرات	۱۴۸
گفتار ۱: لزوم مطالبه‌ی صاحب حق در تعزیرات حق‌الناسی	۱۴۸
گفتار ۲: ادله‌ی اثبات موجبات تعزیر	۱۴۹
مبحث ۴: اجرای تعزیرات	۱۵۰
گفتار ۱: مقام صالح برای اجرای تعزیر	۱۵۰
گفتار ۲: تلف شدن مجرم در اثر اجرای تعزیر	۱۵۱
مبحث ۵: گذشت در تعزیرات	۱۵۴
گفتار ۱: گذشت در تعزیرات حق‌اللہی	۱۵۴
گفتار ۲: گذشت در تعزیرات حق‌الناسی	۱۵۵
مبحث ۶: شفاعت در تعزیرات	۱۵۵

- مبحث ۷: تعدد جرم در تعزیرات ۱۵۶
- مبحث ۸: تکرار جرم در تعزیرات ۱۵۷

بخش ۴: حق الله و حق الناس در باب قصاص و دیات

- فصل ۱: حق الله و حق الناس در باب قصاص ۱۵۹
- مبحث ۱: معنای قصاص ۱۵۹
- گفتار ۱: قصاص در لغت ۱۵۹
- گفتار ۲: قصاص در اصطلاح ۱۵۹
- مبحث ۲: کیفیت جنبه‌ی حق الهی و حق الناسی در قصاص ۱۶۰
- گفتار ۱: از دیدگاه فقهی ۱۶۰
- گفتار ۲: از دیدگاه حقوقی ۱۶۱
- مبحث ۳: اثبات قصاص ۱۶۳
- گفتار ۱: لزوم مطالبه صاحب حق ۱۶۳
- گفتار ۲: ادله‌ی اثبات جرایم موجب قصاص ۱۶۴
- مبحث ۴: استیفای قصاص ۱۶۵
- گفتار ۱: دارنده حق قصاص ۱۶۵
- ۱- در قصاص نفس ۱۶۵
- ۲- در قصاص عضو ۱۶۶
- گفتار ۲: مصادیق اولیای دم ۱۶۶
- گفتار ۳: لزوم اذن ولی امر در استیفای قصاص ۱۶۷
- گفتار ۴: حکم استیفای قصاص بدون اذن ولی امر ۱۷۲
- گفتار ۵: اذن مجنی علیه یا اولیای دم برای اجرای قصاص ۱۷۳
- گفتار ۶: چگونگی استیفای قصاص در صورت تعدد اولیای دم ۱۷۳
- گفتار ۷: تلف شدن مجرم در اثر اجرای قصاص ۱۷۶
- مبحث ۵: سقوط قصاص ۱۷۷
- گفتار ۱: گذشت از قصاص ۱۷۷
- ۱- گذشت از قصاص نفس ۱۷۸

۱۸۰	۲- گذشت از قصاص عضو
۱۸۱	گفتار ۲: صلح قصاص
۱۸۲	گفتار ۳: فوت جانی
۱۸۳	گفتار ۴: از بین رفتن محل قصاص
۱۸۳	گفتار ۵: ارث قصاص
۱۸۳	گفتار ۶: مجازات تعزیری برای جانی پس از سقوط قصاص
۱۸۳	۱- در قصاص نفس
۱۸۵	۲- در قصاص عضو
۱۸۷	مبحث ۶: تعدد جرایم مستوجب قصاص
۱۸۷	گفتار ۱: تعدد جنایات مستوجب قصاص نفس
۱۸۷	۱- تعدد جراحات منجر به قتل بر شخص واحد
۱۹۰	۲- تعدد ارتکاب قتل عمد
۱۹۱	گفتار ۲: تعدد جنایات مستوجب قصاص عضو
۱۹۱	۱- تعدد جنایات مادون نفس وارده بر شخص واحد
۱۹۳	۲- تعدد جنایات مادون نفس وارده بر اشخاص متعدد
۱۹۵	مبحث ۷: تکرار جرم مستوجب قصاص
۱۹۶	مبحث ۸: توبه قاتل
۱۹۹	فصل ۲: حق الله و حق الناس در باب دیات
۱۹۹	مبحث ۱: معنای دیه
۱۹۹	گفتار ۱: دیه در لغت
۱۹۹	گفتار ۲: دیه در اصطلاح
۲۰۱	مبحث ۲: کیفیت جنبه‌ی حق‌اللهی و حق‌ناسی در دیات
۲۰۷	مبحث ۳: اثبات دیه
۲۰۷	گفتار ۱: لزوم مطالبه صاحب حق
۲۰۷	گفتار ۲: ادله‌ی اثبات جنایات موجب دیه
۲۰۸	مبحث ۴: استیفای دیه
۲۰۹	گفتار ۱: پرداخت کنندگان دیه
۲۱۰	گفتار ۲: دریافت کنندگان دیه

مبحث ۵: سقوط ديه	۲۱۱
مبحث ۶: مجازات تعزیری برای جانی پس از سقوط ديه	۲۱۱
مبحث ۷: تعدد جرایم مستوجب ديه	۲۱۲
گفتار ۱: تداخل ديهی طرف در ديهی نفس	۲۱۴
گفتار ۲: تداخل ديهی اطراف در یکدیگر	۲۱۵
مبحث ۸: تکرار جرم مستوجب ديه	۲۱۸
نتیجه	۲۱۹
فهرست منابع و مآخذ	۲۲۴
نمایه	۲۳۵

مقدمه

موضوع شناسی تحقیق:

حق‌الله یعنی آنچه از جانب خداوند برای جریان ضوابط دینی در جامعه واجب شده است. حق‌الناس یعنی آنچه از جانب خداوند برای مردم جعل شده است و امر آن در چارچوب شرع به دست مردم سپرده شده است.

تأسیس حقوقی حق‌الله و حق‌الناس، از ویژگیها و مختصات حقوق اسلام است. این مفاهیم در ابواب مختلف فقهی و مباحث گوناگون حقوقی به کار می‌رود و تفکیک این دو مفهوم از یکدیگر، آثار و نتایج متفاوتی در مسائل مختلف، به ویژه در حوزه‌ی حقوق کیفری و جزایی به دنبال خواهد داشت.

با توجه به این‌که بیشترین آثار تفکیک این دو مفهوم، در موضوعاتی نظیر ادله‌ی اثبات دعوا، آیین دادرسی و اجرای مجازاتها و ... نمایان می‌شود، ما در این پژوهش، به بررسی حق‌الله و حق‌الناس در ابواب قضا و شهادات، حدود و تعزیرات و قصاص و دیات می‌پردازیم که از نظر حقوقی، این مباحث، در حقوق کیفری و آیین دادرسی مطرح شده است.

ضرورت طرح موضوع:

حق‌الله و حق‌الناس از جمله مفاهیمی هستند که به طور پراکنده، در مباحث گوناگون و ابواب مختلف فقهی مطرح شده‌اند. در نظام حقوقی و قوانین ما پس از انقلاب نیز چنین مفاهیمی به کار رفته است. تشخیص و تفکیک این دو اصطلاح از هم، آثار و احکام متفاوتی را در مباحث مختلف حقوق مدنی، حقوق کیفری و آیین دادرسی به دنبال خواهد داشت. علاوه بر این، با توجه به نیاز محاکم قضایی به تعریفی روشن از این مفاهیم و بیان

ضابطه‌ای مشخص برای مواردی که مورد تردید است، بررسی فقهی و حقوقی این دو مفهوم لازم و ضروری به نظر می‌رسد. با این وجود، اثری مستقل که بخواهد به صورت متمرکز و منسجم به بررسی این موضوع پرداخته باشد، بسیار اندک و در حد مقالات و رساله‌هایی است که هر کدام دارای کاستیهایی است و نیاز به بررسی بیشتر فقهی و حقوقی این موضوع احساس می‌شود. اما با توجه به محدود بودن زمان این تحقیق و پراکندگی بیش از حد کاربرد این مفهوم در ابواب مختلف فقهی، ناگزیر به بررسی این موضوع در مباحثی شدیم که کاربرد و آثار و نتایج بیشتری به دنبال دارد. بنابراین با توجه به این که بیشترین آثار تفکیک این دو مفهوم، در موضوعاتی نظیر ادله‌ی اثبات دعوا، آیین دادرسی و اجرای مجازاتها و ... نمایان می‌شود، ما در این پژوهش، به بررسی حق‌الله و حق‌الناس در حقوق کیفری و آیین دادرسی می‌پردازیم. البته ناگفته نماند که در بیان تعریف حق‌الله و حق‌الناس، ویژگیها و سایر مواردی که در فصل کلیات خواهد آمد، تمام ابواب فقهی و مباحثی که این دو مفهوم در آنها به کار رفته است را در نظر داشته‌ایم.

با این منظر و بر اساس ضرورت یاد شده، لزوم بحث در این زمینه امری روشن است؛ از این رو بحث در این موضوع را پی می‌گیریم با این امید که با ارائه‌ی پژوهشی درخور و جامع، پاسخی به نیازی محسوس داده باشیم.

سؤالات اساسی تحقیق:

از آنجایی که مفاهیم حق‌الله و حق‌الناس پس از انقلاب اسلامی، وارد نظام حقوقی و قوانین ایران شده، بی‌آن‌که ضابطه و ملاک مشخصی برای آن تعیین گردد. اغلب برای تشخیص این دو مفهوم، به منابع فقهی ارجاع داده می‌شود، اما در منابع فقهی هم، تعریف قابل قبولی یافت نمی‌شود بلکه بیشتر تعاریف، تعریف به آثار است. بنابراین، سؤال اصلی در تحقیق حاضر این است که ملاک و ضابطه‌ی حق‌الله و حق‌الناس چیست؟ البته علاوه بر این سؤال، سؤالات فرعی دیگری نیز مطرح می‌شود که عبارت است از: ارتباط مفاهیم حق‌الله و حق‌الناس با مفاهیم حقوق عمومی و حقوق خصوصی و جرایم قابل گذشت چیست؟ آثار و احکام حق‌الله و حق‌الناس چیست؟ در تزامن میان حق‌الله و حق‌الناس کدام یک مقدم می‌شود؟

علاوه بر این، سؤالاتی نیز در ارتباط با مبادی بحث قابل طرح است؛ از جمله این که حق چیست؟ تفاوت آن با حکم و ملک چیست؟ آثار حق کدام است؟ و سؤالاتی از این قبیل.

فرضیه های تحقیق:

فرضیه های تحقیق، پاسخهای احتمالی به سؤالات تحقیق هستند؛ بنابراین، با توجه به این که سؤال اساسی این تحقیق، یافتن ملاک و ضابطه ای برای حق الله و حق الناس است، فرضیه ای که در این رابطه وجود دارد این است که تمامی حقوق، متعلق به خداوند متعال است و او تنها اختیار برخی از حقوق را به انسانها واگذار نموده و حقی به نام حق الناس برایشان جعل نموده است. این حقوق، برای محافظت از جان و مال و آبروی انسانها وضع شده است. یعنی هرگاه این موارد در خطر باشد، حقی برای انسان در نظر گرفته شده است. پس تمامی حقوق به جز حق الناس، حق الله محسوب می شوند. در پاسخ به سایر سؤالات نیز فرضیه های زیر وجود دارد:

۱- شاید بتوان مفهوم حق الله را با حقوق عمومی و مفهوم حق الناس را حقوق خصوصی مقایسه نمود.

۲- حق الله و حق الناس در ابواب گوناگون فقهی، دارای احکام و آثار متفاوتی هستند.

۳- آثاری که بر تفکیک این دو مفهوم مترتب می شود، بیشتر در ابواب قضا و شهادت، حدود و تعزیرات، قصاص و دیات دیده می شود.

۴- به نظر می رسد در تزامن میان حق الله و حق الناس، حق الناس مقدم می شود.

پیشینه ی تحقیق:

حق الله و حق الناس، از جمله مفاهیمی است که همواره در فقه مطرح بوده و در مباحث مختلف، به آن پرداخته شده است. عبادات، خمس، زکات، اوقاف عامه و بیشتر حدود شرعی (حد زنا و لواط و...) از مثالهای «حق الله» واموری از قبیل نکاح، طلاق، دین، قرض، غصب، وکالت، نسب، وصیت، قصاص و دیه، «حق الناس» به حساب می آیند. اما اثراتی که

بر تفکیک این دو مفهوم بار می‌شود، بیشتر در ابواب قضا، شهادت و حدود است. بنابراین این موضوع، همواره در این مباحث مورد اهمیت بوده است.

به رغم مطرح شدن حق‌الله و حق‌الناس در ابواب گوناگون فقهی و مباحث مختلف حقوقی، کارهای مستقل و شایسته در این موضوع، اندک است. اگرچه افرادی همچون آقای علیرضا فیض در «مقارنه و تطبیق در حقوق جزای عمومی اسلام» و آقای محمد آشوری در «آیین دادرسی کیفری» در بخش اندکی از کتاب خود به این موضوع پرداخته‌اند و آیت‌الله محمد حسن مرعشی نیز در «دیدگاه‌های نو در حقوق کیفری اسلام»، مقاله‌ای در این رابطه دارد؛ اما این مقاله و مطالب کتابهای یاد شده، بسیار مختصر بوده و به جوانب مختلف این موضوع نپرداخته است. علاوه بر این، مقالات و پایان‌نامه‌هایی نیز در موضوعاتی مشابه این موضوع نگاشته شده اما چنین عنوانی (بررسی فقهی و حقوقی) نداشته است. تنها پایان‌نامه - ای که در این موضوع نوشته شده، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد حسین لطیف با عنوان «حق‌الله و حق‌الناس» است.

بنابراین، ارائه‌ی یک کار مدون و جامع که هم از نظر فقهی و هم حقوقی به بررسی این موضوع پرداخته باشد، کاری جدید و قابل عرضه در حوزه‌ی فقه و حقوق خواهد بود.

ساختار تحقیق:

این تحقیق در چهار بخش تنظیم شده است. بخش اول، به کلیات مباحث و مفاهیم پرداخته است. در فصل اول آن، ابتدا مفهوم لغوی و اصطلاحی حق، سپس ماهیت این واژه از دیدگاه فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم، مفاهیم حق‌الله و حق‌الناس و ملاک و ضابطه‌ی آن مورد توجه واقع شده و به مفاهیم حقوقی مشابه با حق‌الله و حق‌الناس نیز اشاره شده است. در ادامه، این دو مفهوم در آیات و روایات مورد بررسی قرار گرفته و به ویژگیها و آثار و احکام حق‌الله و حق‌الناس به طور مختصر پرداخته شده است. بخش دوم، به بررسی حق‌الله و حق‌الناس در ابواب قضا و شهادت و احکام و آثار متفاوتی که در موضوعات مختلف خواهند داشت، پرداخته و به قوانین آیین دادرسی کیفری در این زمینه اشاره شده است. این بخش نیز به دو فصل تقسیم شده است. در بخش سوم، حق‌الله و حق‌الناس در ابواب حدود و تعزیرات مورد بررسی قرار گرفته و در دو فصل

جداگانه، به مباحث مربوط به حدود و تعزیرات پرداخته شده است. کیفیت جنبه‌ی حق-اللهی و حق‌الناسی در حدود، تفاوت حدود حق‌اللهی و حق‌الناسی از نظر اثبات و اجرای حد، گذشت از مجرم و تعدد و تکرار جرم و ... مباحث مطرح شده در فصل اول این بخش است. در فصل دوم که مربوط به تعزیرات است نیز همین مباحث در رابطه با تعزیرات مورد بررسی قرار گرفته است. بخش چهارم، قصاص و دیات را دو فصل مورد توجه قرار داده و قصاص و دیه نیز از نظر حق‌اللهی و حق‌الناسی بررسی شده است. موارد مطرح شده در بخش حدود و تعزیرات (اثبات و اجرا و گذشت و ...) نیز در این دو فصل مورد توجه واقع شده است. در پایان، نتیجه‌ی مباحث را آورده‌ایم.

بخش ۱: کلیات و مفاهیم

فصل ۱: شناخت واژه‌ی حق

فصل ۲: شناخت حق‌الله و حق‌الناس

فصل ۱: شناخت واژه‌ی حق

مبحث ۱: معنای حق

گفتار ۱: حق در لغت

بررسی کاربردهای واژه‌ی حق در متون عربی نشان می‌دهد که این واژه، در معانی متعدد و گوناگونی استعمال شده است. از جمله: اسلام، خدا، قرآن، عدل، ضد باطل، مرگ، اعتقاد یا گفتار مطابق با واقع، ثبوت، امر ثابت و لازم، و ...^۱

با این حال، راغب اصفهانی معتقد است که حق در اصل، به معنای مطابقت و موافقت (با واقع) است.^۲ این نظر را طریحی نیز برگزیده است. وی می‌گوید: «حق به معنای مطابقت و موافقت است و به صورتهای مختلفی چون واجب، لازم و شایسته به کار می‌رود اما در حق‌الله به معنای واجب و لازم و در حق‌الناس به معنای شایسته و سزاوار است.^۳»

گروهی دیگر، معنای حق را «امر ثابت و غیر قابل انکار می‌دانند.^۴»

^۱. محمد فیروزآبادی، القاموس المحيط، ج ۳، ص ۲۲۱؛ محمد زبیدی، تاج العروس، ج ۱۳، ص ۷۹.

^۲. حسین راغب اصفهانی، مفردات، ص ۲۴۶.

^۳. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۵۴۷.

^۴. ابوهلال عسکری، الفروق اللغویه، ص ۱۹۳.